

KS. WIESŁAW HACZKIEWICZ

Kultura i teksty literackie w katechezie

Wstęp

Katecheza formuje postawy życiowe młodego człowieka. Z powyższego powodu nauczający bierze pod uwagę wszystkie elementy, które się na nią składają. Wiara chrześcijańska i udział w życiu Kościoła jest jednym ze składników polskiej kultury. Ma ona dwa wymiary – wewnętrzny transcendentny (nadprzyrodzony) i zewnętrzny.

W swym wymiarze zewnętrznym, Kościół i wiara ludu Bożego, należą do kultury społeczeństwa. Wyraża się to w obyczajach, języku, sztuce i w ogóle umysłowości. Pominięcie związku między wiarą i kulturą, groziłoby w katechezie rozdziałem pomiędzy wyznawaną religią a życiem codziennym.

Wszystko, co w różnych dziedzinach kultury powstało pod wpływem chrześcijaństwa, stanowi świadectwo przenikania wiary w życie ludzkie. Katecheza przekazuje uczniom wartości kultury rodzimej, z którą spotykają się w rodzinnym domu chrześcijańskim i w polskich obyczajach w ciągu całego roku¹

Naród polski posiada własną kulturę. Kształtuje ją najpierw dom rodzinny, a potem szkoła. Jeśli dom zawodzi, uczniowie mogą posiadać słabą znajomość rodzimej kultury. Rozpowszechniony współcześnie styl rodzinnego życia, gdzie akcentuje się zaspokajanie potrzeb materialnych, nie sprzyja rozwojowi kultury środowiskowej. Rodzice zagonieni i często słabo przygotowani, mało czasu poświęcają na rozmowy ze swymi dorastającymi dziećmi. Nie mówi się w domach o tym, co się dzieje w szkole, ani o rozrywkach kulturalnych, tym bardziej o muzyce i zainteresowaniach literaturą.

¹ K. Czachajda, *Elementy historii i kultury narodu w materiałach katechetycznych*, "Collectanea Theologica" 60 (1990), s. 88.

1. Kultura narodowa a nurt chrześcijański

Z powyżej przedstawionych sytuacji wynika, że uczniowie najczęściej w szkole poznają narodową kulturę, często głównie z pominięciem znacznej części nurtu chrześcijańskiego. A jeśli już coś tam się podaje, to nierzadko w niechrześcijańskiej interpretacji. Zarówno dom, jak i program szkolny, jest wspólnie problemem dla katechizacji.

Pomijanie chrześcijańskiego nurtu rodzimej kultury pozbawia katechezę naturalnego zaplecza dla kształtowania postaw życiowych. Liberalna interpretacja rzutuje na obraz człowieka i rozumienie przez niego sensu życia. Każde dziedzictwo kulturowe, nawet powierzchownie przyswojone i wewnątrznie nie w pełni spójne, odpowiednio naświetla podstawowe zagadnienia.

Chrześcijaństwo wnosi w kulturę własną hierarchię wartości dotyczącą rozumienia człowieka i sensu jego życia. Pod wpływem chrześcijaństwa uczniowie łatwiej zbliżają się do siebie. Eliminowanie religijnych treści z obyczaju, literatury, sztuki i myśli ludzkiej, słyca całą powyższą interpretację. Konieczna jest więc pogłębiona katecheza.

Przed katechezą stają dwa zadania – troska o przekazanie chrześcijańskiego nurtu narodowej kultury i rozumienie jej w kategoriach obiektywnych. Katecheta, kształtując życiowe postawy uczniów oraz ich pogląd na świat, wprowadza młodzież w kulturowy dorobek własnego narodu i uczy harmonijnego integrowania różnych jego nurtów²

Najbardziej podstawowym elementem kultury ojczystej, a zarazem chrześcijańskiej, jest codzienny i świąteczny obyczaj. Rodzice przekazują go dzieciom od wczesnych lat młodości. Kształtuje go parafia, szkoła i duch całego narodu. Wraz z nim powstają w świadomości uczniów odpowiednie postawy życiowe.

Problematyka obyczajowości nie zawsze i nie w każdej rodzinie jest wystarczająco doceniana. Są jednak wspólnoty rodzinne, w których świadomie uczy się odpowiednich sposobów postępowania. W obyczajowości ważny jest element dojrzałości przyrodniczej, uświadomienie własnego wyboru oraz zrozumienie konieczności stałego pogłębiania uznanych wartości w danym

² L. Dyczewski, *Przyszłość wyrasta z przeszłości*, "Chrześcijanin w świecie" 11 (1974), s. 51.

środowisku. Dotyczy to kręgów rodzinnych i parafialnych, a także szkolnych na każdym szczeblu kształcenia³

Obyczajowość społeczeństwa zmienia się pod wpływem nauk kulturowo-socjologicznych. Ważną rolę odgrywają tu środki masowego przekazu propagujące odpowiedni styl życia i zachowania się. Duch laickiego życia ewidentnie osłabia obyczajowość chrześcijańską wyrażającą się w sposobie życia poszczególnych rodzin. Dziś proponuje się w wielu szkołach obyczajowość i obrzędowość laicką w zastępstwie religijnej.

W wyniku powyższego, na Kościele spoczął obowiązek podtrzymywania obyczajowości chrześcijańskiej. W tym celu zwraca się uwagę na poruszany tu problem podczas szkolnych katechez⁴ Mówi się o obyczajach, które wyrażają się m.in. w gestach i szacunku wobec starszych osób, także nauczycieli, wychowawców, duszpasterzy oraz ludzi słabszych. Znane są też obyczaje związane z narodzinami dziecka, I Komunią, zaślubinami, sposobem świętowania itp.

Obyczaj i tradycja może mieć wydźwięk narodowy i chrześcijański. Wyraża się to często w szanowaniu różnych symboli. Obowiązuje tu zachowywanie podanych sposobów życia, szanowania określonych wartości oraz ustosunkowania się do danych wytworów kultury, zarówno narodowej, jak i religijnej.

Wartość obyczaju w danej kulturze zależy w dużym stopniu od emocjonalnego nastawienia człowieka. Ważną sprawą jest autorytet osób, które popierają określony obyczaj. Te i podobne uwarunkowania mogą sprawić, że wśród ludzi rodzi się hierarchia wartości uznawanych obyczajów. Jedni wyżej stawiają obyczaje powszechne, jak narodowe czy chrześcijańskie, drudzy zaś partykularne, rodzinne lub grupowe. Są też obyczaje bardziej lub mniej ważne. Ich uporządkowanie uzależnione jest od kultury danej osoby.

Powyżej opisane sprawy mają duże znaczenie dla rozwoju osobowości poszczególnych jednostek. Grupy, do których uczniowie przynależą, również mają znaczenie w kształtowaniu obyczajowości i tradycji. W grę wchodzi stare i powszechnie znane symbole, jak ukłon, wyciągnięcie dłoni na powitanie, ich uścisk, poczęstunek, podarki, oświetlenie itp.

Młódzież dorastająca z zasady jest mało wrażliwa na tradycyjną obyczajowość. Niekiedy odnosi się ze sceptycyzmem do proponowanego przez starszych stylu życia. Swoiste odnoszenie się uczniów do ojczyściej i rodzinnej obyczajowości narzuca katechezie zadania z tej dziedziny w celu ożywienia i uszlachetnienia kultury młodych.

³ Z. Zdybicka, *Rodzina i naród – podstawowe środowiska kulturotwórcze*, "W Drodze" 11 (1983), s. 56.

⁴ K. Siemieński, *Tradycja religijna inspiracją i źródłem kształtowania wiary*, "Katecheta" 39 (1990), s. 160.

Pierwszym zadaniem jest pogłębienie rozumienia podstawowych postaw ludzkich, a więc gestów życzliwości i szacunku oraz znaków rzeczowych, jak dar, wspólny posiłek, światło. Trzeba budzić wrażliwość na ich treści głęboko ludzkie. Dobrze jest wskazywać na wielowiekowe ich zakorzenienie w narodowej i chrześcijańskiej tradycji. Dar – symbolizuje miłość Boga, który obdarował ludzkość swoim życiem, odkupieniem. Światło – symbol Chrystusa, który sam jest światłem świata. Wspólny posiłek – to symbol Eucharystii. W katechezie uszlachetniają się dwie funkcje – podnoszenie do coraz to wyższej rangi obyczaju ogólnoludzkiego i narodowego oraz budowanie tradycji chrześcijańskiej.

Drugim zadaniem katechezy jest wyrażanie troski o autentyczność zachowań wymaganych przez obyczaj. Jest to prawdziwe pole apostołstwa chrześcijańskiego, do którego można zachęcać uczniów wrażliwych na podstawową prawdę. Istnieje też potrzeba przywracania niektórych gestów życzliwości, do niedawna raczej powszechnych w polskiej kulturze, jak okazywanie względów osobom starszym, chorym, słabszym, kobietom, a zwłaszcza ciężarnym, świadczenie drobnych usług.

Katecheta może przekazywać swym uczniom te obyczaje, do których posiada przekonanie. Przykłady nauczycieli i wychowawców, a także rodziców, wzmacniają argumentację katechety. Obyczaje traktuje się elastycznie, biorąc pod uwagę panującą sytuację w domu, w szkole, w parafii czy w narodzie. One z konieczności ulegają przemianom w nowych warunkach zamieszkania i budujących się osiedli.

Ze względu na to, że obyczaje rodzą się we wspólnocie, wymagają czasu na ogólne uznanie i przyjęcie. Stąd ważna jest współpraca z uczniami oraz ich rodzinami. Ludzie w nowych układach wytwarzają spontanicznie obyczajowość na co dzień oraz na niedzielę i święta, których funkcja jest nieco inna.

Święta ukazują syntezę wartości, którymi społeczność kieruje się w codziennym działaniu, ujawniają cel życia i jego sens. Służą temu przede wszystkim obrzędy świąteczne, którym towarzyszy i które podtrzymuje obyczaj. Świąteczne obyczaje są nasycone treściami emocjonalnymi i estetycznymi.

W niektóre święta religijne przeniknęły tradycje narodowe, np. Boże Narodzenie⁵, Wielkanoc⁶. Obyczaje z nimi związane odczuwane są jako więź

⁵ H. Nadrowski, *Świętowanie Bożego Narodzenia dawniej i dziś*, "Katecheta" 31 (1987), s. 241.

⁶ Tenże, *Obrzędowość Triduum Paschalnego i Wielkanocy*, "Katecheta" 32 (1988), s. 59.

narodowa, zwłaszcza za granicą wśród Polonii⁷ Są to dni szczególnej życzliwości i pojednania, a także wolne od pracy.

W katechizacji o małżeństwie i rodzinie zwraca się uwagę na świętowanie głównych wydarzeń z życia ludzkiego. Nie chodzi tu o samo społeczne znaczenie, ale podkreślenie obrzędów parafialnych i ogólnokościelnych o wymiarze narodowym.

Na katechezie wskazuje się różnice między obrzędami laickimi a religijnymi. Te ostatnie zawsze mają odniesienie do Boga, duchowej rzeczywistości, do której przystęp otwiera wiara. Katecheta, omawiając na lekcjach obyczaje, może korzystać z pomocy, która kryje się w historii, literaturze, w dziełach sztuki.

2. Ważne elementy kultury

Obok obyczaju ważnym elementem kultury jest język. Zasób słów i rozumienie pojęć zakreśla granice uczestniczenia w dorobku kulturowym narodu. Dotyczy to także jego nurtu chrześcijańskiego. Brak słów na określenie przeżyć i wartości religijnych, moralnych i etycznych, może wpływać, choć nie zawsze, na zubożenie tej dziedziny wiedzy.

Wiele nowych pojęć wprowadza katecheza. Nie wszystkie są znane uczniom, ponieważ młode pokolenie nie operuje zwrotami teologicznymi, lecz technicznymi. Stąd katechizmy i podręczniki do katechez są często niezrozumiałe przez uczniów. Niektóre zwroty podawane na katechezie mają w codzienności inne znaczenie. Np. asceza, umartwienie, cnota, dziewictwo...

Do zadań katechezy należy budowanie pojęć z zakresu religii i moralności, które byłyby akceptowane przez młode pokolenie. Nie da się tego załatwić przez podawanie definicji. Pojęcia mało znane buduje się od podstaw, w oparciu o materiał pogładowy, m.in. przez odnoszenie nie tylko do świata Biblii, ale także osób bliskich, wybitnych postaci, współczesnych świętych (Albert Chmielowski, Rafał Kalinowski, Maksymilian Kolbe).

Katecheza może jeszcze zwrócić uwagę na stosowaną laicyzację przy różnych nazwach ulic, placów, czy instytucji. Przy niektórych nazwiskach opuszcza się tytuły: "ksiądz", "biskup", "kardynał" Na przykład ul. "Piotra Skargi" czy "Stanisława Staszica" lub "Święto Zmarłych" zamiast "Wszystkich Świętych"

Biblia wywierała wpływ oraz inspirowała literaturę na przestrzeni całych jej dziejów. Temu zagadnieniu warto poświęcić odrębną katechezę⁸

⁷ K. Heisig, *Bóg i Ojczyzna*, Kraków 2000, s. 55.

⁸ K. Bukowski, *Biblia a literatura polska*, Warszawa 1984.

Tematyka religijna występuje w literaturze polskiej wielokrotnie u prawie wszystkich wybitnych twórców⁹

Znane szkolnej młodzieży lektury dostarczają wystarczająco dużo materiału w tym względzie. Zwraca się tu uwagę na twórczość H. Sienkiewicza, która powstała "ku pokrzepieniu serc" i odegrała wielką rolę w świadomości narodu podczas obrony Jasnej Góry. Literatura Młodej Polski dostarczyła wiele przykładów na rozterki religijne spowodowane wpływem różnych ideologii, o czym świadczy poezja J. Kasprówicza.

Na przykładzie literatury mówi się uczniom, że w Kościele pojawiają się okresy odnowy i one wiążą się z określoną kulturą. Świadczą o tym najnowsze czasy i twórczość literacka, np. Zofii Kossak-Szczuckiej, Jerzego Zawieyskiego, Hanny Malewskiej, ks. Jana Twardowskiego.

Katecheci czasem organizują pielgrzymki ze swoimi uczniami do miejsc pątniczych. Dają one okazję do nawiedzenia sanktuariów, by tam w odpowiednim nastroju modlitewnym każdy mógł doznać osobistego spotkania i przeżycia Boga w Jego Świątyniach. Pielgrzymki stwarzają cenną możliwość dostrzeżenia i poznania elementów sakralnych w rodzinnym krajobrazie. Spotkane w podróży krzyże i kapliczki polne mogą być miejscem zatrzymania się w celu modlitewnym i dla odpoczynku. Są to okazje do włączenia swych myśli o Bogu w codzienne zajęcia i rozrywki.

Kultura polska w katechezie wynika z ogólnego pojęcia o wychowaniu chrześcijańskim. Jest to wyraz integracji ogólnego dziedzictwa. Inspiracje chrześcijańskie w literaturze, sztuce są tak liczne i głębokie, iż ich pominięcie zniekształciłoby obraz rodzimej kultury. W katechezie nie chodzi o jakieś tylko przykłady, ale o ukazanie, że wartości ojczyznej kultury są dziedzictwem stale dostosowywanym do aktualnych warunków życia narodu.

Powyższe zadanie wchodzi w zakres misji Kościoła, który ma ożywiać i uszlachetniać kulturę ludzką (KK 17; KDK 58). Stąd jednym z celów katechezy jest przygotowanie uczniów do jej wypełnienia. Kościół służy każdej kulturze, lecz z żadną się nie utożsamia.

Praca katechetyczna stawia przed nauczycielami religii różne zadania, których nie ma w duszpasterstwie parafialnym. Uczniowie cenią sobie niezależność i bronią się przed różnymi próbami ingerowania w ich osobiste życie religijne. Dlatego też sami decydują o swoim chodzeniu na szkolną katechezę. Pragnienie pogłębienia religijnej formacji uzależnia uczniów od różnych czynników, np. od atrakcyjności przeprowadzenia katechezy w szkole.

W związku z powyższym katecheta podejmuje trud poszukiwania nowych i różnorodnych form przekazu, które uczyniłyby lekcję interesującym

⁹ Tenże, *Biblia w literaturze – literatura w katechezie*, "Katecheta" 35 (1991), s. 206.

spotkaniem. Z pomocą przychodzą tu teksty literackie, których wykorzystanie na katechezie powoduje znaczne jej ożywienie i połączenie trudnych prawd teologicznych z codziennym życiem uczniów¹⁰. Nie jest to metoda nowa. W przeszłości również stosowano ją, choć w sposób luźny, najczęściej w formie ilustracji prawd religijnych. Zainteresowania literaturą piękną w pogłębianiu wiary potwierdza też praktyka wielu katechetów. Ona na katechezie jest coraz częściej stosowana.

Antropologiczna orientacja w katechezie, eksponująca problemy ludzkie, stała się dodatkowym impulsem stosowania tekstów literackich na lekcjach religii. Chodzi o to, by na katechezie przechodzić od Biblii do problemów ludzkich i przedstawić je w świetle Objawienia. Życie religijne ma być powiązane z osobowym, społecznym i kulturalnym sposobem rozwiązywania własnych problemów.

W katechizacji wychodzi się od człowieka żyjącego w konkretnej sytuacji, aby w konsekwencji odkrywać i rozwijać wartości religijne w nim tkwiące. Biblia już nie jest traktowana jako nauka sama w sobie, w oderwaniu od życia ludzkiego. Nie jest ona abstrakcją prawdy, ale przedstawia historyczne doświadczenia konkretnych ludzi. Chcąc lepiej ją zrozumieć, można w katechezie wesprzeć się tekstami literackimi. One mogą oddać wielką przysługę w interpretacji uczniów¹¹.

Niektórzy katecheci proponują wprowadzenie literatury świeckiej ze względów psychologicznych, by przy ich pomocy dochodzić do rozwiązań teologicznych. Rzeczywistość tego świata powinna spotkać się z religijną, a nawet wzajemnie się przenikać. Można tu wykorzystać różnego rodzaju gatunki literackie, które mówią o problemach uczniów. Dzięki temu sposobowi Orędzie nie jest oderwane od życia, gdyż poznanie Boga następuje w ścisłym połączeniu zrozumienia świata i człowieka.

Katecheza jest wtedy cenna, gdy odkrywa, dynamizuje i zmienia stosunek do otoczenia przy zachowaniu wiary w Boga. I odwrotnie, może być straconym czasem, kiedy przekaz Objawienia spotyka się z biernością uczniów, a nawet z ich negatywną postawą.

Prawdy religijne dla uczniów są światłem i mocą w rozwiązywaniu trudności. Mogą im służyć odpowiednio dobrane teksty z literatury. One też uatrakcyjniają przebieg katechezy¹². Teksty literackie przynoszą katechezie niezwykłą przydatność, zwłaszcza w przybliżaniu rzeczywistości świata. Autorzy dzieł literackich są ludźmi wnikliwymi w obserwacji świata i

¹⁰ T. Huk, *Tekst literacki w katechezie*, "Collectanea Theologica" 53 (1983), s. 107.

¹¹ J. Madej, *Zużytkowanie literatury do celów katechetycznych*, "Wiadomości Diecezjalne Podlaskie" 56 (1987), s. 178.

¹² F. Kamecki, *Literatura młodzieżowa w katechezie*, "Ateneum Kapłańskie" 70 (1978), s. 433.

człowieka. Swoje spostrzeżenia formują w odpowiedniej szacie literackiej, by przekazać ją potem czytelnikowi.

Tak przybliżoną rzeczywistość uczniowie mogą w pełni zrozumieć w świetle Bożego Słowa, a jednocześnie dostrzegać ponadczasową wartość treści biblijnych, które są w pełni możliwe do zaakceptowania, gdy się je odczytuje w kontekście konkretnych spraw przeżywanych przez współczesną młodzież katechizowaną.

Akceptacja prawd religijnych na katechezie jest uzależniona od doświadczeń uczniów. Współczesne młode pokolenie zdobywa doświadczenia w oparciu o ukierunkowane myślenie, które inklinuje ku zjawiskom przyrodniczo-technicznym. To zaś sprawia, że obok wspaniałych osiągnięć technicznych, pojawiają się zagrożenia natury humanistycznej i religijno-moralnej.

Doświadczeniu życiowemu młodych ludzi służy odpowiednia formacja językowa. Akceptowana mowa przyczynia się do budzenia osobistej świadomości i odnajdywania odpowiedniego miejsca w świecie. Katecheza, która posługuje się językiem teologicznym, napotyka na trudności w porozumieniu się z uczniami, którzy chętnie i częściej posługują się zwrotami technicznymi niż religijnymi.

Język religijny mówi o takich sprawach, których mową zmysłową wyrazić nie można. Słowa zrodzone z doświadczenia przybliżają w języku religijnym to, co niezmysłowe. Chcąc zrozumieć język teologiczny, uczniowie muszą nieco czytać. Jeśli katecheza ma być skuteczna, przekaz powinien być zrozumiały. Mają w tym procesie pomóc różnego rodzaju teksty literackie.

Zadania katechezy mogą być spełnione pod warunkiem zaistnienia językowego porozumienia między katechetą a uczniami. Tekst biblijny wyrażany jest językiem symboli i wymaga odpowiedniego przygotowania¹³. Przystrojenie sobie obrazowego języka biblijnego może dokonać się zawsze za pomocą tekstów literackich. Wewnętrzne podobieństwo konstrukcji językowych Biblii i utworów literackich zachęca katechetów do sięgania po tego rodzaju utwory.

Zakończenie

Kultura i teksty literackie spełniają w katechezie różnorodne funkcje. Zawartość tematyczna i struktura literacka utworu oraz kultura są bardzo pomocne w ukazywaniu i w przybliżaniu uczniom świata, w którym oni żyją.

¹³ L. Elchinger, *Pismo św. w katechizacji – jego rola, użyteczność, miejsce*, "Katecheta" 6 (1962), s. 342.

Zastosowanie tych środków dydaktycznych jest zbieżne z postulatem łączenia rzeczywistości świata z nauką prawd objawionych.

Bogactwo i piękno ich można wykorzystać w przekazywaniu uczniom trudności w zrozumieniu określonych sformułowań ludzkich myśli. Na katechezie uczniowie łatwiej podejmują rozmowę na tematy kultury i literatury, jeśli je rozumieją. Program szkolny nie wyjaśnia wszystkich spraw, które wyraża sztuka i teksty literackie.

Katecheza szkolna spełnia swe zadanie, jeśli jest przedmiotem autentycznej formacji religijno-moralnej, a opiera ją na Biblii, nauce Kościoła, kulturze religijnej i pięknej literaturze. W tym celu został opracowany odpowiedni program katechizacji. Jest on dostosowany do wieku i potrzeb uczniów, ich wykształcenia i katolickiej formacji. Dobrze przeprowadzane katechezy w dużym stopniu wpływają na duchowe przemiany uczniów w okresie ich wzrastania.

Zusammenfassung

Die Schulkatechese formt die katholische Haltung der Schüler. Um dieses Ziel zu erreichen wird der Religionslehrer alle didaktischen Mittel zur Hilfe nehmen.

Polnische nationale Kultur hat überwiegend christliche Wurzel. Dies belegen gut die Geschichte der polnischen Malerei, auch die gegenwärtige Malerei, sakrale Musik, und die schöne Literatur, also alle schönen Künste.

Der Schulkatechet hat zwei wichtige Aufgaben die Übermittlung der christlichen Werte der kulturellen Werke und die Formation des richtigen Geistes der jungen Generation.

Bei der Übermittlung in der Katechesestunde der wesentlichen Inhalte der Kultur und Literatur, spielt die Sprache und Zeitgeist die wichtige Rolle. Davon ist das Verständnis der vermittelten Begriffe und Inhalte abhängig. Dies ist sehr wichtig im Kontext der sich immer mehr verbreitenden Verweltlichung der Sitten in der polnischen Bevölkerung.